

Володимир ДЗЮБАК,

orcid.org/0009-0003-2187-6554

кандидат історичних наук,

докторант відділу воєнно-історичних досліджень

Інституту історії України Національної академії наук України

(Київ, Україна) *v.v.dzobak@gmail.com*

ДО МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ: ПОНЯТТЯ, ПІДХОДИ, АНАЛІТИЧНІ РАМКИ

Стаття присвячена аналізу історії повсякденності як одного з ключових міждисциплінарних напрямів сучасної гуманітаристики. У дослідженні простежено формування концептуальних засад історії повсякденності в європейській та українській історіографії – від ідей «Школи анналів» до сучасних підходів, що інтегрують соціальну історію, культурну антропологію, мікроісторію, історію ментальностей і психологію. Особливу увагу приділено проблемі термінологічної невизначеності понять «повсякдення» і «повсякденність», які в науковій літературі часто використовуються як синоніми. Запропоновано їх концептуальне розмежування.

Методологічна основа статті ґрунтується на міждисциплінарному синтезі, що поєднує історіографічний аналіз, концептуальне моделювання, типологізацію повсякденних практик і поєднання макро- та мікроісторичних рівнів дослідження. У роботі окреслено об'єкт, предмет і суб'єкт історії повсякденності, визначено основні інтелектуальні традиції цього напрямку та показано його зв'язок із концепцією цілісної історії, сформованою представниками «Школи анналів». Значну увагу приділено ролі ментальності як важливого інструменту інтерпретації людського досвіду та механізмів соціальної поведінки.

Окремий акцент зроблено на воєнній повсякденності як особливому вимірі історичного досвіду. Показано, що війна трансформує структуру щоденного життя, змінює соціальні ритми, емоційні стани та моделі поведінки, а тому вимагає залучення інструментарію військової психології, соціальної антропології та культурології. Воєнна повсякденність розглядається як концентрований прояв людського досвіду, у якому поєднуються практики виживання, психологічна стійкість, солідарність і адаптація до кризових умов.

Наукова новизна дослідження полягає у створенні узгодженої аналітичної рамки, що дозволяє розглядати повсякденність не лише як сферу побуту, а як багатовимірний історичний феномен, у якому поєднуються матеріальні, соціальні, культурні та психоемоційні виміри людського життя.

Ключові слова: історія повсякденності, повсякденність, ментальність, мікроісторія, міждисциплінарний підхід, методологія історії.

Volodymyr DZOBAK,

orcid.org/0009-0003-2187-6554

PhD,

Doctoral student at the Department of Military History

Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) *v.v.dzobak@gmail.com*

ON THE METHODOLOGY OF EVERYDAY HISTORY: CONCEPTS, APPROACHES, ANALYTICAL FRAMEWORKS

*The article analyzes everyday life as a methodological category in the context of European and Ukrainian historiography. It traces the formation of the history of everyday life as a scientific direction from the conceptual foundations of the “Annales School” to contemporary interdisciplinary approaches that integrate social history, cultural anthropology, and the history of mentalities. Particular emphasis is placed on clarifying the definitions of “everyday life” and “everydayness” and outlining their analytical potential. **Methodological basis.** The work uses an interdisciplinary approach that combines microhistory, social history, cultural anthropology, the history of mentalities, and psychology. It uses historiographical analysis, conceptual differentiation of terms, typology of everyday life practices, and synthesis of macro- and micro-level research. **Results.** A clear distinction is made between everyday life (daily practices) and everydayness (semantic, emotional, and cultural structures of life). The object, subject, and subject of the history of everyday life have been identified; the main intellectual traditions of the field have been reconstructed—from the “Annales School” to contemporary interdisciplinary models; the place of military everyday life as a special field of research has been outlined. **Scientific novelty.** A coordinated conceptual framework is proposed that integrates various scientific approaches and allows everyday life to be analyzed not only as a set of practices, but as a multidimensional historical phenomenon. For the first time in Ukrainian material, the methodologies of the history of mentalities, microhistory, and psychology are systematically combined to interpret military everyday life.*

Key words: history of everyday life, everyday life, mentality, microhistory, interdisciplinary approach, methodology of history.

Вступ. Проблематика повсякденності посідає значне місце в сучасній гуманітаристиці, однак її теоретичні засади залишаються недостатньо розробленими. Упродовж XX–XXI століття осмислення щоденного життя формувалося в межах різних інтелектуальних традицій, що зумовило множинність підходів і поняттєву невпорядкованість. Попри значний масив досліджень, дискусійним залишається навіть базовий понятійний апарат: дефініції «повсякдення» і «повсякденності» часто змішуються або трактуються як синоніми, а коло дослідницьких інтересів не має чітко визначених меж.

Разом із тим історія повсякденності відкриває перспективу комплексного розуміння минулого, адже дозволяє поєднати мікрорівень людського досвіду з ширшими соціальними, політичними та культурними процесами. Вона зосереджується не лише на подіях, а на практиках, станах, емоціях, уявленнях і способах взаємодії, через які люди переживали свою епоху. Саме тому дослідження повсякденності стає важливим інструментом для реконструкції «живої історії», що не зводиться до політичних сюжетів чи інституційних змін.

Особливого значення цей підхід набуває у періоди суспільної кризи – зокрема у воєнний час. Війна змінює структуру буденного життя, порушує сталі соціальні ритми, прискорює зміни та загострює емоційні реакції. У таких обставинах повсякденність оголює свої граничні виміри і стає ключем до розуміння людського досвіду в умовах нестабільності. Тому методологічне осмислення повсякденності необхідне для подальшого аналізу екстремальних історичних ситуацій.

Ця стаття має на меті впорядкувати основні поняття історії повсякденності, окреслити її об'єкт, предмет і суб'єкт, простежити інтелектуальні витоки напряду та показати потенціал застосування цих підходів у дослідженні кризових і воєнних контекстів. Розмежування базових категорій і аналіз ключових методологічних підходів дозволяють сформувати цілісну рамку, необхідну для подальших емпіричних студій повсякденного життя.

Однак, узгодження понятійного апарату та методологічних орієнтирів вимагає звернення до історіографічних витоків цього напряду, адже саме вони визначили рамки подальших інтерпретацій повсякденності. З огляду на це логічним є перехід до аналізу інтелектуальних традицій, у межах яких сформувалося сучасне розуміння повсякденного життя.

I. Історіографічне тло проблеми. Перші підходи до дослідження повсякденності виникли в

межах «Школи анналів». Марк Блок і Люсьєн Февр прагнули подолати обмеження традиційної політичної історії та спрямували увагу на людину як носія досвіду, уявлень та емоційних реакцій. Саме на цьому підґрунті постала концепція Фернана Броделя, який не лише продовжив ідеї своїх попередників, а суттєво переосмислив їх. Він запровадив аналіз тривалостей, розглянув повсякденність як багаторівневу структуру й показав, що щоденне життя формується взаємодією матеріальних умов, соціальних ритмів і повторюваних практик, часто непомітних у подієвій історії. Такий підхід заклав основу для розуміння повсякденності як окремого аналітичного виміру історичного процесу.

У другій половині XX століття дослідження повсякденності набули інтенсивного розвитку в різних національних історіографіях. Німецька *Alltagsgeschichte* зосередила увагу на досвіді звичайних людей та їхній взаємодії зі структурами влади. Італійська мікроісторія використовувала аналіз малих соціальних випадків як спосіб реконструювати поведінкову логіку епохи. Британські та американські дослідники інтегрували антропологічні та культуральні підходи. Попри відмінності всі ці школи поділяли спільне прагнення пояснити людський досвід у його щоденних проявах.

У сучасній історіографії зберігаються методологічні труднощі, пов'язані з відсутністю усталеної дефініції поняття повсякденності. Це свідчить про багатовимірність явища, яке охоплює матеріальні умови існування, соціальні практики, емоційні стани, уявлення та культурні коди. Різні наукові школи акцентують увагу на різних елементах цього феномену. Така ситуація збагачує дослідницьке поле, але водночас ускладнює уніфікацію термінології.

У вітчизняній історіографії історія повсякденності також перебуває у стані становлення. Попри значний поступ, дослідники й далі наголошують на відсутності усталених дефініцій та методологічних рамок. Спільним внеском українських істориків є поступове зміщення фокусу з «великої політики» на аналіз повсякденних практик, соціальних ритмів, ментальних структур і мікродосвідів у радянському та пострадянському суспільстві, а також спроби інтегрувати європейський понятійний апарат до українського матеріалу.

Публікації О. Удода (Удод, 2002: 6–18, 2006: 384–391), О. Коляструк (Коляструк, 2008), С. Куделко (Куделко, 2004: 144–149), Г. Васильчука (Васильчук, 2007: 275–280) та інших окреслюють теоретичні підходи до дослідження об'єкта, предмета й методів історії повсякденності, водночас підкреслюючи брак спільної концептуальної

основи. У результаті історіографічне поле характеризується множинністю підходів і аналітичних оптик: одні досліджують структури довгого тривання, інші зосереджуються на індивідуальному досвіді; одні акцентують на матеріальних умовах життя, інші приділяють увагу емоціям, ментальностям і культурним практикам.

Попри цю різноманітність, саме вона дозволила гуманітаристиці перейти від вузького опису побуту до комплексного аналізу людського досвіду. Водночас розмаїття інтерпретацій ускладнило формування стійкого понятійного апарату, що робить методологічне уточнення ключових категорій необхідним кроком для подальших досліджень повсякденного життя.

II. Відсутність чіткого трактування «повсякдення» і «повсякденності». Попри активний розвиток історії повсякденності як наукового напрямку її понятійний апарат залишається неусталеним і дискусійним. Це пов'язано з багатовимірністю явища, яке охоплює матеріальні умови існування, соціальні практики, емоційні стани, способи мислення і культурні уявлення. Німецький дослідник К. Ліпп слушно зауважував, що кількість визначень повсякденності відповідає кількості її інтерпретаторів (Алешкевич, 2017: 139–143), що передає певну змістовну невизначеність цього поняття.

Однією з найбільш помітних проблем є часте ототожнення понять повсякдення і повсякденності. У науковій літературі неодноразово наголошено, що перше з них здається настільки очевидним, що переважна більшість авторів, які пишуть про повсякдення, не «пояснюють свого об'єкту дослідження, ототожнюючи її зі звичайним щоденним життям...» (Коляструк, 2009а: 6–9).

Класики «Школи анналів» залишили ґрунтовні, але не завжди чіткі описи цих явищ. Представник другої хвилі «Школи анналів» Ф. Бродель вказував, що «повсякдення – це дрібні факти, ледь помітні в часі і просторі...» (Бродель, 1995: 11), не проводячи чіткої межі між цим поняттям і повсякденністю.

У його працях воно постає як сукупність повторюваних дій, що протікають майже автоматично. Натомість поняття повсякденності у Броделя набуває ширшого змісту, оскільки стосується звичок і рутин, які формують структуру життя і закарбовуються у соціальному досвіді (Бродель, 1993: 13).

У німецькій *Alltagsgeschichte* Альф Людтке розглядав повсякденність як взаємодію людини зі структурами влади (Гордієнко, В. В., Гордієнко, Г. М., 2024: 190–195), тобто як сферу практик та досвіду, що виявляють межі індивідуальної автономії. Альфред Шюц надавав цьому поняттю філософського виміру і визначав його як «сми-

ловий універсум» (Коляструк, 2009а: 6), у межах якого людина формує розуміння себе і світу. Таке розмаїття підходів створює широку інтелектуальну палітру, але водночас ускладнює вибудовування чіткого понятійного апарату.

Проблемність визначень посилюється міждисциплінарним характером цього напрямку. Історія повсякденності використовує методи соціології, антропології, психології, культурології та політичної науки. Анрі Лефевр наголошував, що «концепт повсякденності, не означає систему, але швидше знаменник, спільний для існуючих систем – юридичної, договірної, педагогічної, фінансової, правоохоронної» (Лефевр, 2007: 34–35).

Додаткові труднощі створює динамічність самих практик. Щоденне життя змінюється під впливом соціальних трансформацій, технологічних інновацій, воєн, економічних криз і культурних зрушень. Через це будь-яке визначення має враховувати історичну мінливість і конкретний контекст.

З огляду на це, у нашій роботі пропонується чітко розмежувати поняття «повсякдення» і «повсякденність». Перше означає сукупність щоденних практик. Від елементарних побутових дій до ритуалізованих форм поведінки. Друге позначає ширшу структуру буденного життя, тобто стан, у якому ці практики набувають соціального й символічного сенсу.

Іншими словами, повсякдення відображає, що саме люди роблять щодня, а повсякденність показує, у якому стані, настрої та контексті вони це роблять. Для прикладу, повсякдення воїна полягає у виконанні конкретних дій: чищенні зброї, приготуванні їжі, чергуванні, догляді за спорядженням. Повсякденність воїна охоплює глибший вимір його життя, зокрема постійну напругу, очікування небезпеки, психологічну готовність до бою, відчуття колективної відповідальності та внутрішню дисципліну як умову виживання. Обидва рівні, досвідний і структурний, взаємопов'язані й утворюють цілісний вимір історії щоденного життя.

Таке концептуальне розмежування є необхідним кроком у побудові методологічного підґрунтя, оскільки без нього дослідження повсякденності ризикують залишатися суто описовими й втрачати аналітичну глибину.

III. Визначення поняття історії повсякденності. Питання визначення історії повсякденності й сьогодні залишається відкритим. Подібно до поняття повсякденності, ця субдисципліна характеризується термінологічною та методологічною багатовекторністю, що ускладнює формування єдиної наукової дефініції.

Люсьєн Февр зазначав, що історія повсякденності є наукою «про невинні зміни людських суспільств, про їх постійне і неминуче пристосування до нових умов існування: матеріальних, політичних, моральних, релігійних, інтелектуальних» (Февр, 1991: 36). У такому баченні повсякденність постає як динамічний простір взаємодії людини з навколишнім світом, у якому проявляються як сталі ритми, так і механізми адаптації.

У руслі цього підходу Шейла Фіцпатрік трактує історію повсякденності як «феноменальну «життєво-ужиткову практику», що включає форми поведінки, стратегії виживання та просування, якими користуються люди в специфічних соціально-політичних умовах, котрі виникли внаслідок брутального втручання держави в усі сфери життя» (Коляструк, 2009b: 231–238). Така перспектива підкреслює значення повсякденності як простору адаптації, спротиву та тактик, що дозволяють людині орієнтуватися у складних обставинах.

Водночас, як слушно зауважує український дослідник В. Головка, плюралізм підходів і визначень у сучасній науці створює сумнів про «притомність наукової спільноти по відношенню до цієї ділянки минулого» (Головка, 2007: 87–101).

На тлі цих дискусій привертає увагу позиція Марка Блока. Він був переконаний, що «без сумніву, настане день, коли ми, домовимося з цілого ряду пунктів і зможемо уточнити термінологію, а потім будемо її по етапах відточувати» (Блок, 1973: 95). Ця думка не втратила актуальності, адже історія повсякденності дедалі більше прагне вийти за межі описового рівня і стати інтерпретативною дисципліною, здатною пояснювати механізми соціальної взаємодії та формування людського досвіду.

У цьому дослідженні історія повсякденності розуміється як історична субдисципліна, що вивчає щоденне життя в його матеріальних і нематеріальних вимірах. Її мета полягає у виявленні того, як повсякденні практики формують досвід, цінності та ідентичність людини і спільноти в конкретних історичних умовах.

Окреслення змісту цього поняття створює необхідну аналітичну рамку. На її основі можна перейти до деталізації об'єкта і предмета історії повсякденності, які визначають фокус подальшого дослідження і демонструють, яким чином саме повсякденне життя стає сферою історичного пізнання.

IV. Окреслення предмета та об'єкта дослідження. Питання визначення предмета історії повсякденності й досі залишається доволі диску-

сійним у сучасній історичній науці. Як зауважував британський історик Д. Тош, історія повсякденності тривалий час не «мала чітко визначеного предмета й лише в останні десятиліття почала здобувати визнання» (Удод, 2000: 10). Інституціоналізація історії повсякденності ще не завершена, тому предмет дослідження й досі залишається розмитим.

Засновники «Школи анналів» наголошували, що основну увагу історик має приділяти не лише матеріальним аспектам життя, а насамперед ментальним практикам людини. М. Блок уважав, що предмет історії повсякденності, «у точному й останньому сенсі – свідомості людей. Відносини, що зав'язуються між людьми, взаємовпливи і навіть плутанина, що виникає в їхній свідомості, вони-то і становлять для історії справжню дійсність» (Блок, 1973: 207). Він підкреслював, що кінцева мета історичної науки полягає у розкритті соціальної цілісності, яка проявляється через взаємодію людей, їхні уявлення і сприйняття світу.

Представники другої генерації анналістів розвинули цей підхід, зосереджуючи увагу на зв'язках між способом життя, ментальністю та психологією побуту. Такий інтегративний підхід дав змогу історикам поєднувати макроісторичні процеси з мікрорівнем повсякдення, що стало особливо плідним у медієвістичних студіях (Лисенко, 2010: 12).

У подальших розвідках предмет історії повсякденності отримав нові інтерпретації. Італійський дослідник М. Гіслені пропонував бачити у ньому «дослідницьку програму», що передбачає переоцінку дрібних процесів, повернення уваги до особистого досвіду та відмову від трактування суспільства як самодостатнього колективного суб'єкта. На його думку, соціальна реальність складається з «емерджентних подій, вираження смислів, про які люди домовляються під час своїх повсякденних дій» (Ghisleni, 2017).

Французький історик М. де Серто у праці «Практика повсякденного життя» акцентував на тому, що історія повсякденності має досліджувати, як люди орієнтуються у суспільних структурах та чинять їм прихований опір, використовуючи рутинні практики. Він увів поняття «стратегія» і «тактика» щоб описати, як «інституції нав'язують порядок і як люди пристосовуються або підривають ці нав'язування у своєму повсякденному житті» (Certeau M. de, 1984: 35).

Британський дослідник Дж. Моран продовжував цю логіку, демонструючи, що аналіз буденних, на перший погляд неісторичних явищ, таких як офісне життя чи щоденні поїздки, відкриває механізми культурних змін (Moran, 2005: 209).

У вітчизняній історіографії також спостерігається різноманітність підходів до визначення предмета. О. Коляструк пропонує розглядати його як сукупність кількох сфер людського життя (Коляструк, 2009с: 170–173). Цей підхід підкреслює багатшаровість повсякденного життя і потребу аналізувати його у широкому соціальному контексті.

О. Удод трактує предмет історії повсякденності, життя «звичайних людей: як вони працювали, забезпечували себе харчами, одягом тощо; що їли й пили, який вигляд мала соціальна та національна структура населення; як діяли механізми взаємин держави і її громадян та механізми ринкової економіки» (Удод, 2011). Йдеться про дослідження реальних механізмів повсякденного існування та тих практик, що визначали якість життя різних груп населення.

Узагальнюючи наведені підходи, можна стверджувати, що предмет історії повсякденності охоплює як зовнішні форми буденного життя, так і внутрішні смисли, через які людина переживає свій досвід. Він включає поведінкові моделі, соціальні взаємодії, емоційні стани, ментальні структури й культурні уявлення, що дозволяють зрозуміти, як індивіди адаптувалися до умов своєї епохи та осмислювали їх.

Для уточнення логіки співвідношення цих базових категорій доцільно подати їх у вигляді структурної схеми.

Категорія	Зміст	Пояснення
Об'єкт	Щоденне життя людини та спільноти	Матеріальні, соціальні, культурні й ментальні виміри існування у конкретному історичному часі та просторі
Предмет	Способи організації та осмислення щоденної практики	Поведінкові моделі, взаємодії, емоційні стани, уявлення, смислові структури, через які люди переживають свою епоху
Суб'єкт	Носій повсякденності	Індивід, родина, мала соціальна група або спільнота, які творять повсякденність через свої практики й переживання

Запропонована схема дозволяє чіткіше окреслити місце кожної категорії в аналітичній рамці та слугує основою для переходу до визначення об'єкта історії повсякденності.

Розуміння предмета створює підґрунтя для визначення об'єкта історії повсякденності. Об'єктом історії повсякденності у цій публікації виступає щоденне життя людини та спільноти у всій його повноті: матеріальній, соціальній, куль-

турній і ментальній, у межах конкретного історичного часу й простору.

Такий підхід дозволяє досліджувати як стабільні мирні практики, так і екстремальні стани воєнного часу, у яких повсякденність оголює свої граничні прояви. Об'єкт включає не лише побутові реалії, а й способи сприйняття світу, емоційні реакції, моделі поведінки і культурні норми, що надають буденному життю смислової структури. Аналіз цих вимірів показує, як люди пристосовувалися до викликів, що перед ними постали, формували цінності та надавали сенс власному існуванню.

У цьому аналітичному контексті логічно постає питання суб'єкта повсякденного життя. Ним є людина або спільнота, яка діє, мислить і переживає свою епоху. Йдеться про окрему особу, родину, локальну групу чи ширшу громаду, що творять історію через щоденні практики, способи сприйняття світу, взаємодію з іншими та реакцію на виклики часу. Саме вони наповнюють повсякденність смислами і формують той життєвий простір, у якому поєднуються індивідуальний досвід і вплив соціальних, політичних та культурних процесів.

Таке розуміння суб'єкта дозволяє побачити, як особистісне та колективне життя стає носієм історичних змін і як через «малий» досвід відкривається «велика» історія.

Узагальнюючи ці підходи, можна стверджувати, що історія повсякденності поєднує мікроісторичні та макроісторичні рівні аналізу і дає змогу простежити взаємозв'язок між щоденними практиками та загальноісторичними процесами. Її методологічна специфіка ґрунтується на інтеграції з соціальною історією, культурною антропологією, історією ментальностей, що забезпечує комплексне розуміння людини в її історичному середовищі.

V. Обмеженість методологічного інструментарію. Історія повсякденності сформувалася як міждисциплінарний напрям, що поєднує методи соціальної історії, антропології, культурології, історії ментальностей та психології. Її головна мета полягає у реконструкції щоденних практик людей та осмисленні того, як ці практики змінювалися під впливом соціальних, економічних і політичних факторів. Попри широкий інтелектуальний потенціал, методологічний апарат цього напрямку досі не є усталеним. Історія повсякденності балансує між емпіричним описом і філософським узагальненням, що ускладнює формування єдиної дослідницької моделі.

У сучасних студіях наявна тенденція зосереджуватися переважно на джерельній базі, уникаючи глибшого теоретичного осмислення методів.

Надмірна увага до фактажу нерідко призводить до змішування історії повсякденності з етнографічними або побутовими описами. Водночас історик повсякденності має досліджувати не стільки матеріальні елементи побуту, скільки «емоційні реакції і переживання окремих людей стосовно їхнього побуту, життєвих проблем і їх осмислення, «мережі» взаємозв'язків і взаємодій індивідів у приватному, домашньому й не домашньому, виробничому житті» (Грінченко, 2004: 229–230).

Відчуття браку концептуального каркасу спонукало дослідників до пошуку універсальної структури повсякденності. Однією з найвпливовіших моделей стала схема Фернана Броделя, який наголошував, що структура повсякденності включає матеріальні та нематеріальні виміри людського життя, а «структура харчування, матеріальних цінностей, нематеріального життя та повсякденних практик є матрицею історії повсякденності» (Abdukulova, 2019). Його ідея багатшаровості соціального часу, що включає довгі структури, середньотривалі ритми та короткострокові події, дала змогу поєднати макроісторію з мікроаналізом життєвих практик.

Важливим кроком стало й подолання наївної віри у факт як самодостатнє джерело істини, що домінувала в історичній науці кінця XIX – початку XX століття. Історики в цей час «виявляли дитяче і благоговійне шанування до «фактів». Вони жили наївним і зворушливим переконанням, що вчений – це людина, яка, приклавши око до окуляра мікроскопа, одразу виявляє цілу купу фактів, які йому залишається лише зафіксувати» (Февр, 1991: 28).

М. Блок різко критикував уявлення про історика як «збирача фактів» і наполягав, що жодне джерело не має сенсу поза контекстом дослідницького запиту. На його думку, «постановка проблеми – це і є початок і кінець усякого історичного дослідження. Де немає проблем – там немає й історії, тільки порожні просторікування і компіляції» (Февр, 1991: 28). Але окрім постановки проблеми формула «науково проведене дослідження», згідно твердження послідовників історії повсякденності, містить у собі ще і вироблення гіпотез (Февр, 1991: 29).

Інновацією Блока була також відмова від суто лінійного аналізу. Він пропонував починати дослідження з тієї фази явища, де найбільш виразно проявляються його ключові риси, і лише потім рухатися до витоків (Блок, 1973: 185). Це дозволяло виявити приховану логіку розвитку соціальних процесів і уникати механічного накопичення відомостей.

У ширшому інтелектуальному контексті історія повсякденності тяжіє до інтеграції з іншими

гуманітарними дисциплінами. Такий синтез дає можливість поєднати аналіз соціальних структур із дослідженням поведінкових моделей, ментальних установок, емоційних станів та культурних практик. Міждисциплінарність стає не лише інструментом, а й онтологічною ознакою історії повсякденності як науки про людину у всій повноті її досвіду.

Таким чином, методологічний інструментарій історії повсякденності залишається динамічним і відкритим. Його розвиток пов'язаний із постійним уточненням теоретичних засад, переосмисленням ролі джерел, інтеграцією міждисциплінарних підходів та поглибленням аналізу людського досвіду в різних історичних контекстах.

Подальше уточнення методологічних засад історії повсякденності потребує звернення до інтелектуальних традицій, що сформували її сучасні підходи. Однією з найвагоміших серед них стала концепція цілісної історії, розроблена представниками «Школи анналів», яка задала нові горизонти для розуміння структури людського досвіду і безпосередньо вплинула на становлення досліджень повсякденності.

VI. Цілісність історії. У перших програмних заявах журналу «Анали» (1929) його засновники Марк Блок і Люсьєн Февр виступили проти подрібнення історичного знання на ізольовані дисципліни та вузькі спеціалізації. На їхню думку, такі розмежування «спотворюють і ізолюють історію» (Bloch, Febvre, 1929: 1–2), позбавляючи її здатності охоплювати людину у всій багатогранності її досвіду. Метою анналістів було створення цілісного бачення історії, яке не розпадається на окремі сюжетні лінії, а поєднує економічні, політичні, культурні, релігійні та емоційні виміри людського буття.

Люсьєн Февр закликав істориків виходити за межі власної дисципліни. «Історики, будьте географами! Будьте правознавцями, соціологами, психологами; не заплющуйте очі на ту велику течію, яка з запаморочливою швидкістю оновлює науки про фізичний світ» (Февр, 1991: 37). Така відкритість до інших наук, на його переконання, єдиний шлях до розуміння людини, яка «напрочуд різноманітна» і є продуктом численних змішань та нашарувань культурних впливів. Цілісна історія постає в цьому контексті не лише як метод, а як світоглядний підхід, що прагне поєднати матеріальне й духовне, індивідуальне й колективне, локальне й універсальне.

Важливо, що «цілісність» у розумінні анналістів не вимагала глобального масштабу. Вона могла реалізуватися в історії окремої місцевості,

парафії чи малої громади, за умови, що ця історія розглядатиметься у багатовимірності її зв'язків: соціальних, економічних, культурних, релігійних і ментальних. Ідеться про історію людей, занурених у конкретний простір і час, але осмислених у повноті їхнього життєвого світу.

Цілісна історія стала альтернативою фрагментарним підходам, що розкладали життя на окремі «історії» – політичну, економічну, соціальну. Її завданням було створення багатовимірної картини минулого, де всі ці виміри поєднані в єдину тканину людського існування.

Цю ідею розвинув представник молодшого покоління «Школи анналів» Жорж Дюбі. Він зазначав: «У своїх дослідженнях я виходжу з принципу, згідно з яким соціальна формація має розглядатись у своїй цілісності, у взаємодії своїх частин, у не розривному взаємозв'язку між матеріальним і нематеріальним. Суспільство функціонує через взаємодію помислів і життєвої практики, мрій та повсякденних аспектів реальності» (Господаренко, 2012: 91).

У такому світлі ідея цілісної історії стала методологічним фундаментом для історії повсякденності. Вона забезпечила інструменти для аналізу не лише подій і структур, а й внутрішнього досвіду, ритмів щоденного життя та «мовчазних» процесів, що визначають людське існування. Історія повсякденності успадкувала від анналістів прагнення побачити людину в повноті її життєвого світу, поєднавши матеріальне, ментальне, соціальне й емоційне у єдиному аналітичному полі.

VII. Ментальність. Прагнення до цілісного розуміння історії неминуче привело істориків «Школи анналів» до проблеми ментальності як ключового виміру людського досвіду. Ментальність означає сукупність стійких уявлень, переконань, цінностей і способів мислення, притаманних певній спільноті. Вона визначає спосіб сприйняття світу, поведінкові норми та моделі взаємодії з довкіллям, тобто виступає «невидимим кодом» культури.

Для анналістів дослідження ментальності стало шляхом до внутрішнього світу людини минулого. У праці «Проблема невір'я в XVI столітті: релігія Рабле» Люсьєн Февр уперше спробував відтворити «інструментарій мислення» людини епохи, ті емоційні та інтелектуальні межі, у яких вона могла осмислювати реальність. Його цікавило не лише те, що люди думали, а й те, як вони могли мислити. Февр увів у науковий обіг поняття *outillage mental* – «психічне оснащення», підкреслюючи, що кожній цивілізації притаманний власний психологічний апарат, обумовлений конкретним часом і середовищем (Февр, 1991: 520).

На переконання Февра і Блока, будь-яке явище стає історичним лише тоді, коли воно проходить через людську свідомість і перетворюється на факт психологічного досвіду. «Історія не існує поза людиною і без її участі» (Гуревич, 1993: 77).

Молодше покоління анналістів, насамперед Жорж Дюбі, розвинуло ці ідеї, досліджуючи «систему образів, суджень і уявлень», характерних для різних соціальних груп. Дюбі показав, що поведінкові моделі кожної епохи формуються через взаємодію щоденних практик і ментальних установок. На його думку, саме ментальні структури, а не економічні чинники, визначають характер суспільного устрою: «В історії ментальності ми бачили необхідне доповнення до вивчення соціальної історії через її матеріальну підоснову» (Господаренко, 2012: 91).

Отже, дослідження ментальності відкриває можливість глибше зрозуміти соціальну поведінку індивіда й спільноти, простежити, як ідеї, вірування та уявлення вплітаються в тканину повсякденного життя. Водночас лишається складним питання про механізми змін ментальностей, адже цей процес не є лінійним і часто відбувається приховано.

Пошук відповіді на це питання природно веде істориків до міждисциплінарності. Аналіз ментальних трансформацій неможливий без залучення соціології, антропології, психології та культурології. Саме тому історія повсякденності тяжіє до синтезу різних наукових підходів, а вивчення ментальностей стає однією з ключових опор її методологічного розвитку.

VIII. Синтез та міждисциплінарний підхід. «Однак хоч би якими різноманітними знаннями ми прагнули наділити найбільш озброєних дослідників, вони завжди і, як правило, дуже скоро доходять до певної межі... Цей метод передбачає готовність до колективної праці» (Блок, 1973: 40).

Ці слова точно висловлюють одну з ключових ідей «Школи анналів» – необхідність синтезу знань і міждисциплінарної співпраці. Йшлося не лише про взаємодію істориків різних спеціалізацій, а й про залучення дослідників із суміжних галузей гуманітарного та соціального знання.

Міждисциплінарність стала фундаментальною рисою історії повсякденності. Її мета полягала в тому, щоб поєднати методи соціології, антропології, психології, культурології та інших наук і завдяки цьому відтворити різні рівні людського життя – соціальні, культурні, економічні та психоемоційні. Ідеться не лише про запозичення понять, а передусім про творчий обмін методами й інструментами дослідження.

«Сьогодні це, як правило, проблема шукачів-одинаків, вимушених просити підтримки в сусідів. Завтра ми станемо свідками фактичної співпраці вчених різних спеціальностей, які об'єднали свої зусилля в рамках одного колективу» (Февр, 1991: 520).

Історія, на думку анналістів, повинна вивчатися з різних точок зору, але передусім соціальної, культурної, економічної, щоб створити широкий синтез знань про Людину.

Сучасна історіографія продовжує цю лінію. Історики дедалі активніше застосовують методи інших наук, проте не механічно, а творчо адаптуючи їх до власних дослідницьких питань. Ідеальний результат міждисциплінарності полягає не лише у взаємному збагаченні, а й у створенні нових інтерпретаційних моделей, які здатні пояснювати як минуле, так і сучасність.

Особливо важливою міждисциплінарність стає у вивченні воєнної повсякденності. Цей тип досвіду неможливо зрозуміти без інструментарію військової психології (стрес, травма, адаптація, резиліентність), соціальної антропології (малі групи, неформальні мережі підтримки, ритуали виживання), культурології (символічні практики, колективні уявлення про небезпеку і втрату) та соціології (структури взаємодопомоги, зміна поведінкових моделей у кризі). Саме завдяки такому синтезу стає можливим відтворення не лише того, що люди робили під час війни, а й того, як вони переживали руйнування звичних рамок життя.

Міждисциплінарний підхід допомагає історії повсякденності виходити за межі простого опису побуту. Він відкриває шлях до інтегрованого аналізу, у якому поєднуються матеріальні умови, емоційні реакції, культурні смисли та моделі поведінки. У такому ракурсі повсякденність постає як багатовимірний простір, де відображаються як великі історичні процеси, так і досвід окремої людини.

ІХ. Військовий час як особливий вимір історії повсякденності. Історія повсякденності у воєнні періоди відкриває той вимір людського досвіду, який лишається невидимим у стабільні часи. Війна руйнує звичні ритми життя, підриває соціальні структури, змінює поведінкові моделі й оголює базові механізми виживання, перетворюючи повсякденність на граничну реальність, позначену постійною небезпекою й непередбачуваністю.

«Воєнний час формує критичний, катастрофічний, іноді майже апокаліптичний стан суспільства, що відображає широкий спектр колективних почувань і рефлексій. Війна не лише руйнує матеріальні структури, а й прискорює суспільні зміни,

загострює психологічні реакції та культурні почування» (Ясь, 2023: 17). У цьому сенсі війна постає як аномальний стан суспільства, позначений надзвичайною мінливістю, де традиційні рамки життя щоденно випробовуються на міцність.

Воєнна повсякденність формується на перетині руйнування й адаптації. З одного боку, війна спричиняє хаос, страх, втрату, різку зміну життєвих пріоритетів. З іншого – вона стимулює появу нових форм солідарності, морального опору та взаємопідтримки. Людина змушена звести повсякдення до елементарних практик: убезпечити себе й близьких, відновити зв'язки, знайти сенс у середовищі, де звичні орієнтири зникають. Саме тому воєнна повсякденність є концентрованим досвідом людського буття, де буденне співіснує з героїчним, а крихкість межує із силою.

Війна радикально трансформує соціальні взаємодії. Вона створює нові горизонтальні мережі допомоги, але також породжує явища опору, пристосування чи колаборації. Змінюються економічні практики, релігійні прояви, структура довіри, щоденні ритуали та емоційні стани. У цьому контексті психологічний вимір стає не менш важливим за соціальний чи матеріальний. Страх, тривога, досвід втрати, очікування небезпеки формують специфічну ментальність воєнного часу, у якій резиліентність і вразливість постають як взаємопов'язані стани.

Тому історія повсякденності воєнного часу неможлива без залучення військової психології. Вона дозволяє зрозуміти, як люди долають екстремальний стрес, як формується психологічна стійкість, як насильство й ризик змінюють поведінку та систему цінностей. Військова психологія показує, що війна породжує не лише травми, а й нові форми людяності, емпатії, відповідальності та солідарності.

У дослідженні воєнної повсякденності важливо враховувати специфіку методологічних інструментів. Її аналіз потребує поєднання макроісторичних підходів із мікрорівневими методами, зокрема реконструкції індивідуальних стратегій виживання, аналізу емоційних станів, дослідження неформальних практик та горизонтальних мереж підтримки. У воєнних умовах змінюється і сама джерельна база: зростає роль суб'єктивних свідчень, польових щоденників, усних історій та психологічних інтерв'ю, які фіксують внутрішні реакції людини на екстремальні ситуації. Інтеграція цих інструментів дозволяє відтворити воєнну повсякденність як комплексний досвід, що поєднує матеріальні, соціальні та психоемоційні виміри життя.

Таким чином, воєнна повсякденність – це не виняток із загальної історії повсякденності, а її особлива форма, де людський досвід проявляється найбільш оголено. Її дослідження дозволяє зрозуміти, як людина зберігає гідність, внутрішню дисципліну та смислові орієнтири у ситуаціях, коли соціальна тканина перебуває на межі руйнування.

Висновки. Аналіз історіографічних підходів та розмежування базових понять дозволили сформулювати цілісне уявлення про історію повсякденності як напрям, що перебуває в процесі інтенсивного теоретичного розвитку. Поняття невпорядкованість і множинність інтерпретацій засвідчують необхідність уточнення змісту ключових категорій та визначення їхнього аналітичного потенціалу.

Розмежування «повсякдення» та «повсякденності» дало можливість виокремити практичний рівень щоденної діяльності та смислово-емоційні структури, які визначають спосіб переживання досвіду. Визначення об'єкта, предмета та суб'єкта історії повсякденності створило чітку аналітичну конфігурацію, що дозволяє поєднати індивідуальні практики з ширшими соціальними й культурними процесами. Залучення ідей про цілісність історичного знання та ментальні структури, сформульованих прихильниками «Школи анналів», показало, що повсякденність не може бути зведена лише до матеріальних аспектів побуту, а потребує інтеграції психологічних, культурних та символічних вимірів.

Запропонована аналітична рамка є застосовною для вивчення різних типів джерел, зокрема щоденників, приватного листування, мемуаристики, фотографічних та етнографічних матеріалів, усних історій і цифрових свідчень. Вона придатна до аналізу як стабільних мирних середовищ, так і кризових або екстремальних ситуацій, у яких повсякденність проявляє свої граничні характеристики. Особливо продуктивною ця рамка є у дослідженні воєнної повсякденності, де поєднання соціальних структур, емоційних станів, неформальних практик і ментальних установок дозволяє реконструювати багатовимірний досвід людини в умовах руйнування звичних життєвих моделей.

Водночас слід визнати певні обмеження. Відсутність уніфікованої теоретичної моделі історії повсякденності, а також міждисциплінарна розпорошеність підходів ускладнюють вироблення єдиної дослідницької логіки. Різноманітність джерел і високий рівень суб'єктивності, притаманний свідченням про повсякденний досвід, потребують обережності в інтерпретаціях і строгішого методологічного контролю.

Попри ці обмеження, результати дослідження створюють міцне методологічне підґрунтя для подальших емпіричних студій. Запропонована концептуальна рамка дозволяє аналізувати повсякденне життя як простір, де перетинаються «мала» й «велика» історія, а індивідуальні практики стають ключем до розуміння ширших соціальних і культурних трансформацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алешкевич Я. А. Теоретико-методологічні засади дослідження історії повсякденності. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*. 2017. Вип. 2. С. 139–143. URL: <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/article/view/159868/159119> (дата звернення: 11.09.2025).
2. Блок М. Апологія історії или ремесло историка. Москва: Наука, 1973. 232 с. URL: https://imwerden.de/pdf/blok_mark_apologiya_istorii_1973.pdf (дата звернення: 10.08.2025).
3. Бродель Ф. Динамика капитализма. Смоленск: Полиграмма, 1993. 128 с.
4. Бродель Ф. *Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст.* у 3 т. Т. 1. Київ: Основи, 1995. 543 с.
5. Васильчук Г. В. Вивчення «радянської повсякденності» 20–30-х років ХХ ст. сучасними російськими істориками: проблеми теорії та методології дослідження. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*: зб. ст. Вип. 12. 2007. С. 275–286.
6. Головка В. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напрому. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: міжвід. зб. наук. пр. 2007. Вип. 17. С. 87–101. URL: <http://history.org.ua/JournALL/pro/17/6.pdf> (дата звернення: 10.08.2025).
7. Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М. Історія повсякденності як дискурс і дослідницька програма в сучасному українському історієписанні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2024. Т. 35. № 1. С. 190–195. URL: https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/1_2024/29.pdf (дата звернення: 12.09.2025).
8. Господаренко О. В. Жорж Дюбі: середньовічне суспільство і культура крізь призму ментальності. *Наукові праці. Серія: Історія*. 2012. Т. 171. Вип. 159. С. 91–96. URL: <http://history.chdu.edu.ua/article/view/69928> (дата звернення: 12.09.2025).
9. Грінченко Г. [Рецензія]. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. 2006. Вип. 8. С. 228–231. Рец. на кн.: Епоха. Культури. Люди (История повседневности и культурная история Германии и Советского Союза. 1920–1950-е годы): материалы междунар. науч. конф. (Харьков, сент. 2003 г.). Харьков, 2004. 364 с.
10. Гуревич А. Я. Исторический синтез и Школа «Анналов: памяти Ю. М. Лотмана. Москва: Индрик, 1993. 328 с.
11. Коляструк О. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти. Харків: Курсор, 2008. 122 с.

12. Коляструк О. Теоретико-методологічні аспекти вивчення повсякденного життя. *Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія* / Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. Ч. 1. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009а. С. 6–9. URL: http://history.org.ua/JournALL/jittia/jittia_2010_1_1/jittia_2010_1_1.pdf (дата звернення: 12.08.2025).
13. Коляструк О. А. Історія повсякденності в сучасній західній науковій традиції. Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія. 2009b. Вип. 16. С. 231–238. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2009_16_48 (дата звернення: 11.10.2025).
14. Коляструк О. А. Предмет історії повсякденності: проблема постановки й окресленості в сучасній гуманітаристиці. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія*. 2009с. Вип. 15. С. 170–173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2009_15_37 (дата звернення: 12.08.2025).
15. Куделко С. М. История повседневности в контексте исторического краеведения. *Эпоха. Культуры. Люди (История повседневности и культурная история Германии и Советского Союза. 1920–1950-е годы)*: материалы междунар. науч. конф., г. Харьков, сент. 2003 г.: сб. докл. Харьков: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. С. 144–149.
16. Лефевр А. Повседневное и повседневность. *Социологическое обозрение*. 2007. Т. 6. № 3. С. 34–36.
17. Лисенко О. Історія повсякденності як галузь наукового знання (повсякденна історія війни: методологічні нотатки). *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали Всеукр. наук. конф. Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. Переяслав-Хмельницький, 2010. С. 11–19. URL: <http://history.org.ua/libe/gua/978-966-2464-02-3/978-966-2464-02-3.pdf> (дата звернення: 14.09.2025).
18. Удод О. Історія повсякденності як методологічна проблема [про актуальність історії повсякденності]. *Сумський історичний портал*. 2011. 18 лист. URL: <https://history.sumy.ua/theoryofhistory/226> (дата звернення: 11.10.2025).
19. Удод О. Історія повсякденності як методологічна проблема. *Доба*. 2002. № 3. С. 6–18.
20. Удод О. Повсякденне життя киян в умовах окупації (вересень 1941 – листопад 1943): питання методології та історіографії. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: міжвід. зб. наук. пр. 2006. Вип. 15. С. 384–391.
21. Удод О. А. Про історію повсякденності. *Бористен*. 2000. № 4 (106). С. 9–10.
22. Февр Л. Бои за историю / пер. с франц. А. А. Бобович и др. Москва: Наука, 1991. 635 с.
23. Ясь О. На зламах історичного часу, або Темпоральні образи сучасної російсько-української війни: лекція / За ред. В. Смолія. Київ: Інститут історії України, 2023. 68 с.
24. Abdykulova G. Research methodology of the city's history of everyday life. *Opción*. 2019. Vol. 35, No. 22. P. 49–68. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/opcion/article/view/24507/24954> (дата звернення: 11.10.2025).
25. Bloch M., Febvre L. A nos lecteurs. *Annales d'histoire économique et sociale*. 1929. № 1. P. 1–2. URL: <https://www.jstor.org/stable/i27572038> (дата звернення: 11.10.2025).
26. Certeau M. de. *The Practice of Everyday Life*. London: University of California Press, 1984. Vol. 1. 229 p.
27. Ghisleni M. The sociology of everyday life: A research program on contemporary sociality. *Social Science Information*. 2017. Vol. 56. № 4. P. 526–543. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0539018417734975#bdy-ref-bibr22-0539018417734975> (дата звернення: 11.10.2025).
28. Moran J. *Reading the Everyday*. London: Routledge, 2005. 224 p. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203280409/reading-everyday-joe-moran> (дата звернення: 11.09.2025).

REFERENCES

1. Aleshkevych Ya. A. (2017). Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia istorii povsiakdennosti. [Theoretical and Methodological Foundations of Research on the History of Everyday Life]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, seriia «Istoriia»*, 2. Pp. 139–143. URL: <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/article/view/159868/159119> (data zvernennia: 11.09.2025). [in Ukrainian].
2. Blok M. (1973). Apologiya istorii ili remeslo istorika. [An Apology for History, or The Historian's Craft]. Moskva: Nauka. 232 s. URL: https://imwerden.de/pdf/blok_mark_apologoya_istorii_1973.pdf (data zvernennia: 10.08.2025). [in Russian].
3. Brodel' F. (1993). Dinamika kapitalizma. [The Dynamics of Capitalism]. Smolensk: Poligramma. 128 s. [in Russian].
4. Brodel F. (1995). *Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, XV–XVIII st.* [Material civilization, the economy, and capitalism, 15th–18th centuries]. u 3 t. T. 1. Kyiv: Osnovy. 543 s. [in Ukrainian].
5. Vasylychuk H. V. (2007). Vyvchennia «radiianskoi povsiakdennosti» 20–30-kh rokiv XX st. suchasnymy rosiiskymy istorykamy: problemy teorii ta metodolohii doslidzhennia. [The Study of “Soviet Everyday Life” in the 1920s and 1930s by Contemporary Russian Historians: Issues in Research Theory and Methodology]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*: zb. st., 12. Pp. 275–286. [in Ukrainian].
6. Holovko V. (2007). «Ryba ta miaso» istorii povsiakdennosti: teoretychni zasady napriamu. [“Fish and Meat” in Everyday Life: Theoretical Foundations of the Field]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*: mizhvid. zb. na uk. pr., 17. Pp. 87–101. URL: <http://history.org.ua/JournALL/pro/17/6.pdf> (data zvernennia: 10.08.2025). [in Ukrainian].
7. Hordiienko V. V., Hordiienko H. M. (2024). Istoriia povsiakdennosti yak dyskurs i doslidnytska prohrama v suchasnomu ukrainskomu istoriiiepysanni. [The History of Everyday Life as a Discourse and Research Program in Contemporary Ukrainian Historiography]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Istorychni nauky*. T. 35. 1. Pp. 190–195. URL: https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/1_2024/29.pdf (data zvernennia: 12.09.2025). [in Ukrainian].
8. Hospodarenko O. V. (2012). Zhorzh Diubi: serednovichne suspilstvo i kultura kriz pryzmu mentalnosti. [Georges Duby: Medieval Society and Culture Through the Lens of Mentality]. *Naukovi pratsi. Seriia: Istoriia*. T. 171, 159. Pp.91–96. URL: <http://history.chdu.edu.ua/article/view/69928> (data zvernennia: 12.09.2025). [in Ukrainian].
9. Hrinchenko H. (2004). [Retsenzia]. *Skhid-Zakhid: Istoryko-kulturolohichni zbirnyk*. 2006, 8. 228–231. [East-West: A Collection of Historical and Cultural Studies]. Rets. na kn.: Эпоха. Культуры. Люди (Ystoryia povsednevnyosti y kulturnaia ystoryia Hermany y Sovetskoho Soiuz. 1920–1950-e hody): materyaly mezhdunar. nauch. konf. (Kharkov, sent. 2003 h.). Kharkov. 364 s. [in Ukrainian].

10. Gurevich A. Ya. (1993). Istoricheskij sintez i Shkola «Annalov: pamyati Yu. M. Lotmana. [Historical Synthesis and the “Annals” School: In Memory of Y. M. Lotman]. Moskva: Indrik. 328 s. [in Russian].
11. Koliastruk O. (2008). Istoriiia povsiakdennosti yak ob'ekt istorichnoho doslidzhennia: istoriografichni i metodolohichni aspekty. [The History of Everyday Life as a Subject of Historical Research: Historiographical and Methodological Aspects]. Kharkiv: Kursor. 122 s. [in Ukrainian].
12. Koliastruk O. (2009a). Teoretyko-metodolohichni aspekty vyvchennia povsiakdennoho zhyttia. [Theoretical and methodological aspects of the study of everyday life]. *Narysy povsiakdennoho zhyttia radianskoi Ukrainy v dobu nepu (1921–1928 rr.): Kolektyvna monohrafiia / Vidp. red. S. V. Kulchytskyi: V 2 ch. Ch. 1.* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Pp. 6–9. URL: http://history.org.ua/JournALL/jittia/jittia_2010_1_1/jittia_2010_1_1.pdf (data zvernennia: 12.08.2025). [in Ukrainian].
13. Koliastruk O. A. (2009b). Istoriiia povsiakdennosti v suchasni zakhidni naukovi tradytsii. [The History of Everyday Life in the Modern Western Academic Tradition]. *Naukovi zapysky [Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho]. Serii: Istoriiia*, 16. Pp. 231–238. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2009_16_48 (data zvernennia: 11.10.2025). [in Ukrainian].
14. Koliastruk O. A. (2009c). Predmet istorii povsiakdennosti: problema postanovky y okreslenosti v suchasnii humanitarystysi. [The Subject of Everyday Life History: The Problem of Framing and Delimitation in Contemporary Humanities]. *Naukovi zapysky [Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho]. Serii: Istoriiia*, 15. Pp. 170–173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2009_15_37 (data zvernennia: 12.08.2025). [in Ukrainian].
15. Kudelko S. M. (2004). Istoriiia povsednevnosti v kontekste istoricheskogo kraevedeniya. [The History of Everyday Life in the Context of Local History]. *E'poxa. Kul'tury. Lyudi (Istoriiia povsednevnosti i kul'turnaya istoriiia Germanii i Sovetskogo Soyuza. 1920–1950-e gody): materialy mezhdunar. nauch. konf., g. Xar'kov, sent. 2003 g.: sb. dokl. Xar'kov: Vostochno-regional'nyj centr humanitarno-obrazovatel'nyx iniciativ.* Pp. 144–149. [in Russian].
16. Lefevr A. (2007). Povsednevnoe i povsednevnost'. [Everyday life and the everyday]. *Sociologicheskoe obozrenie*. T. 6. 3. Pp. 34–36. [in Russian].
17. Lysenko O. (2010). Istoriiia povsiakdennosti yak haluz naukovoho znannia (povsiakdenna istoriiia viiny: metodolohichni notatky). [The History of Everyday Life as a Field of Scholarly Knowledge (The Everyday History of War: Methodological Notes)]. *Istoriiia povsiakdennosti: teoriiia ta praktyka: materialy Vseukr. nauk. konf. Pereiaslav-Khmelnitskyi*, 14–15 trav. 2010 r. Pereiaslav-Khmelnitskyi. Pp. 11–19. URL: <http://history.org.ua/liberua/978-966-2464-02-3/978-966-2464-02-3.pdf> (data zvernennia: 14.09.2025). [in Ukrainian].
18. Udod O. (2011). Istoriiia povsiakdennosti yak metodolohichna problema [pro aktualnist istorii povsiakdennosti]. [The History of Everyday Life as a Methodological Problem [On the Relevance of the History of Everyday Life]]. *Sumskiy istorichnyi portal*. 18 lyst. URL: <https://history.sumy.ua/theoryofhistory/226> (data zvernennia: 11.10.2025). [in Ukrainian].
19. Udod O. (2002). Istoriiia povsiakdennosti yak metodolohichna problema. [The History of Everyday Life as a Methodological Problem]. *Doba*. 3. Pp. 6–18. [in Ukrainian].
20. Udod O. (2006). Povsiakdenne zhyttia kyian v umovakh okupatsii (veresen 1941 – lystopad 1943): pytannia metodolohii ta istoriografii. [Daily Life in Kyiv Under Occupation (September 1941–November 1943): Methodological and Historiographical Issues]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: mizhvid. zb. nauk. pr.*, 15. Pp. 384–391. [in Ukrainian].
21. Udod O. A. (2000). Pro istoriiu povsiakdennosti. [On the History of Everyday Life]. *Borysten*. 4 (106). Pp. 9–10. [in Ukrainian].
22. Fevr L. (1991). Boi za istoriyu [Battles for History] / per. s franc. A. A. Bobovich i dr. Moskva: Nauka. 635 s. [in Russian].
23. Ias O. (2023). Na zlamakh istorichnoho chasu, abo Temporalni obrazy suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny: lektsiia [At the Crossroads of History, or Temporal Images of the Current Russian-Ukrainian War: A Lecture] / Za red. V. Smoliia. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. 68 s. [in Ukrainian].
24. Abdykulova G. (2019). Research methodology of the city's history of everyday life. *Opción*. Vol. 35. 22. Pp. 49–68. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/opcion/article/view/24507/24954> (data zvernennia: 11.10.2025).
25. Bloch M., Fevre L. (1929). À nos lecteurs. *Annales d'histoire économique et sociale*. 1. 1–2. URL: <https://www.jstor.org/stable/i27572038> (data zvernennia: 11.10.2025).
26. Certeau M. de. (1984). The Practice of Everyday Life. London: University of California Press. Vol. 1. 229 p.
27. Ghisleni M. (2017). The sociology of everyday life: A research program on contemporary sociality. *Social Science Information*. Vol. 56. 4. 526–543. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0539018417734975#body-ref-bibr22-0539018417734975> (data zvernennia: 11.10.2025).
28. Moran J. (2005). Reading the Everyday. London: Routledge. 224 p. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203280409/reading-everyday-joe-moran> (data zvernennia: 11.09.2025).

Дата першого надходження статті до видання: 30.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

